

“ET FENGSEL ER ET FENGSEL, MEN...”

Yngve Hammerlin¹

Begrepsbruk² og forståelsesmåter innenfor norsk kriminalomsorg trenger en kritisk diskusjon, da mye av begrepsbruken er uklar og fordi det er klare tendenser til å underkjenne motsetnings- og spenningsforholdet mellom fengselssystemets to *kjerneideologier* – straffeideologien og rehabiliteringsideologien, og hvordan motsetningene nedfelles i praksis. Denne artikkel bidrar til diskusjonen.

Norsk fengselsvesen består grovt sett av to hovedformer fengselsinstitusjoner: På den ene siden er de maktkompakte, totalitære og kontrollintensive fengslene med høyt sikkerhetsnivå – og på den andre siden forskjellige utgaver av fengsler med lavere sikkerhetsnivå (åpne fengsler), der enkelte er svært lite fengselsaktige. De to hovedformene representerer ulike fengslingsmiljøer og kulturer og har forskjellige funksjoner. Men selv om det er forskjeller, har de et fundament i de to ovennevnte ideologiske kjerneideologiene (Hammerlin, 1994, 2004, 2008, 2012, 2015). Dette kommer jeg tilbake til.

På 1990-tallet ble utviklingen i norsk kriminalomsorg og fengselssystem sett på som et paradigmeskift. Dette skjedde i en overopphetet optimistisk stemningsbølge bl.a. som følge av *What-Works?-ideologien* og bruk av nye metoder (for eksempel kognitive programmer i fangebehandlingen). Mange har også merket seg kriminologene John Pratts og Anna Erikssons begrep ‘*skandinavisk eksepsjonalisme*’ (2009; Ugelvik, 2013). De skandinaviske landene, hevder de, skiller seg fra resten av verden ved en mer human straffegjennomføring og straffepolitikk – og ved bruk av kortere straffer. Pratts og Erikssons framstilling er riktignok begrunnet i en sammenlikning mellom land, men spørsmålet er om *forskjellene i og mellom* de skandinaviske landene er tilfredsstillende studert i undersøkelsen. Sett ut fra et norsk perspektiv: Hvor omfattende og konkrete har deres *studier vært av fengselssystemets mangesidighet og fengselshverdagens indre liv i Norge?* Er situasjonen så eksepsjonell som det gis uttrykk for? For tida kan man også undres over enkelte fagfolks påstander om at fengselssystemet er blitt en så integrert del av velferdssystemet og fagimportmodellen – og så

1 Yngve Hammerlin er dr. philos og forsker ved KRUS, Oslo.

2 Jeg kommer ut med en ny bok ved årskiftet: *Hard mot de harde, myk mot de myke* (2016) Den tar opp fangebehandling, menneske- og fangesyn i norsk kriminalomsorg (kriminalomsorg i anstalt/fengsler) etter krigen til i dag. I boka diskuterer jeg kritisk en av rekke begreper som brukes.

velferdsorientert at det er blitt en slags velferdsinstitusjon eller “velferdsstatlig institusjon”. Er betegnelsen et nytt uttrykk for en ideologisert eufemisme? Blir ikke en slik begrepsammenblanding en teoretisk og begrepsmessig “grøt”? En inspektør i norsk kriminalomsorg kommenterte dette godt: “Jøss! Fengsel er jo en straffeinstitusjon. Det er vel ingen tvil om det. Klarer ikke deler av Akademia nå å skille mellom velferdstiltak i en straffeinstitusjon og en velferdsinstitusjon?” Lederen har rett. Ikke bare er skillet mellom tiltak og institusjon viktig, men også begrepsbruken – særlig fordi fengsel som straffesystem blir borte. Og hva med påstanden om paradigmeskiftet? Hvor mye er forandret på hvilken måte innenfor hvilke rammer? Språkfilosofen Ludwig Wittgensteins råd om å ta visse begreper ut av sirkulasjon, analysere og rense dem, for så å vurdere om de kan settes inn i sirkulasjon igjen, bør inspirere til en strengere og mer adekvat begrepsbruk. Det synes som om man har kommet til et punkt der en murrende døsigheit eller slapp begrepsbruk preger anvendelsen av en del begreper – som også kan bli et institusjonelt selvbedrag.

Framstillingen over blir fullstendig meningsløs hvis man ikke avdekker fengselssystemenes ideologiske og materielle grunnstrukturer som straffeinstitusjon, for så å studere hvilke ideologiske prinsipper som er førende for praksisfeltet. Fengselssystemet er et *motsetningens* og *mistillitens* straffegjennomføringssystem. Det kommer til uttrykk ved fengselssystemets topografi, arkitektur, interiør, murer, bruk av ting og sikkerhetsforanstaltninger – og ved dets regelverk, kontroll- og praksisformer. Selv om de nyeste lukkede fengslene med høyt sikkerhetsnivå har en materiell-struktur og framtreddelse som estetisk og praktisk sett er blitt mer tiltalende, og selv om det finnes åpne fengsler som er svært lite fengselsaktige, er fengselssystemets tvangsregulerte grunnfunksjon, dets indre motsetninger mellom ulike ideologier, ikke forandret. I flere fengselsstudier er de institusjonssosiologiske maktanalysene fortynnet, og blikket for fengslingens skadevirkninger er blitt faglig svekket (jf. stortingsmeldinger, kriminalomsorgens rapporter osv.): Svært ofte ser man studier som så vidt streifer systemets repressive og totalitære maktstrukturer og som slett ikke ser spenningene mellom motstridende ideologier, fange- og menneskesyn. I tråd med en “moteriktig”, men ofte fragmentariske bruk av Michel Foucaults maktforståelse, oppfattes ikke fengselssystemets maktformer som noe substansielt, men som produktive prosesser. Dermed settes systemets repressive maktstrukturer og virksomhetsformer i klamme til fordel for en produktiv maktforståelse – sånn sett viskes flere av fengselssystemets undertrykkelsesformer bort.

Denne artikkelen er et spisset og kritisk innspill og for meg et utgangspunkt til videre tenkning: Jeg starter med en analyse av grunnbetingelsene – nemlig forholdet mellom de førende ideologiske prinsippene for fengselssystemet. Deretter diskuterer jeg kritisk etatens bruk av begreper som kriminalomsorg, humanisme, normalisering/normalitetsprinsippet, rehabilitering, habilitering og subjekt- og objekt-perspektivet i fangebehandlingen.

1. Et analytisk utgangspunkt

Hvordan kan vi forstå dagens norske fengsler og straffegjennomføring? Den grunnfestede definisjonen av straffens formål er at straff er “et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde”³ – en definisjon som Høyesterett sluttet seg til i 1977⁴. I Straffegjennomføringslovens formålsparagraf (§2) framheves følgende: “Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold. Det skal gis tilbud om gjenopprettende prosess under straffegjennomføringen. Ved varetektsfengsling skal kriminalomsorgen legge forholdene til rette for å avhjelpe negative virkninger av isolasjon.” Straffegjennomføringens sikkerhet er grunnleggende, og det finnes knapt et etatsdokument som ikke markerer det (Hammerlin, 2004, 2008, 2015).

Det moderne fengselssystemets grunnvoll er historisk og analytisk sett sementert ut fra et tvedelt ideologisk rammeverk (essens):

(i) For det første er fengselssystemet preget av en sikkerhetsfokusert *frihetsberøvende straffeideologi* som er nedfelt i materielle, administrative, sosiale, teknologiske og symbolske innretninger. Fengselshverdagen og straffegjennomføringen består òg av kompakte og subtile, samt åpne og skjulte former for kontroll-, disiplinerings- og sikkerhetsrutiner. Fengselssystemet skal beskytte samfunnet, men også forvalte en indre institusjonell ro og orden, forhindre kriminalitet, rømning osv.

(ii) For det andre bygger systemet på en *rehabiliteringsideologi*. Den har en forankring i forskjellige behandlings-, (re)habiliterings-, hjelpe- og omsorgsfaglige virksomheter og i humane prinsipper. Rehabiliteringsideologien og omsorgstiltakene har to begrunnelser: a) Som *tiltak mot skadereduksjon* av fengselsoppholdet og b) som *rehabilitering* eller *habilitering* grunnfestet i en målsetting om at fangen skal tilegne seg ferdigheter og handlekompetanse for å kunne leve et ikke-kriminelt og integrert liv etter soning. I tillegg kommer innsatser som skal dekke den enkeltes velferd rettigheter og humane krav til fengslingen. Tiltakssiden har to hovedspor: Det ene er *systemrettet* og *systemtilpasset* – ofte med et objektperspektiv på den enkelte fangen; det andre er *personrettet* og *persontilpasset* – med et mer *subjektperspektiv* på den fengslede. Innenfor rehabiliterings-, omsorgs- og behandlingsideologien er ulike vitenskapelige disipliner (og skoleretninger innenfor disse) virksomme. De baserer seg på forskjellige menneskesyn og metoder. Også i fengsler med et høy sikkerhetsnivå, kan reha-

3 Andenæs, 1974, s.9 – der han også diskuterer begrepet og kritikken av det. Se også R. Hauge, 1996

4 Norsk rettsidende 1977, s. 1209. Se også en god framstilling i T. Fredwall, 2015, kap.3

biliterings-, habiliterings- og omsorgsideologiens tiltaksside være godt utviklet og basert på humane idealer, men godt tilpasset fengselssystemet sikkerhets-, disiplinerings- og kontrollkrav.

Selv om det ofte framstilles som det er et konsensusforhold mellom de to grunnfestede hovedideologiene, viser det historiske erfaringsbildet at det er et motsetnings- og spenningsforhold mellom dem, der sikkerheten gang på gang blir det styrende og regulerende prinsippet: De historiske studiene avdekker at etablerte rehabiliterings- og omsorgstiltak ofte strammes inn eller fjernes dersom sikkerheten svekkes (Hammerlin, 1994, 2004, 2008, 2012, 2015). I perioder er motsetnings- og spenningsforholdet svært skjerpet, i andre mer dempet. “Hard mot de harde, myk mot de myke”, betegnet en norsk justisminister for noen år siden fangebehandlingen, men som jeg har kommentert: Hvor mykt er det myke? I fengselssystemets myke framtoningsformer finnes alltid en hard kjerne – sanksjonering, sikkerhetstiltak, tvangsmidler m.m. (Hammerlin 2004, 2008).

(iii) I løpet av 1980- og 1990-tallet fikk et økonomistisk og formålsrasjonelt idégrunnlag et sterkt ideologisk feste: Sentralistisk byråkratisme, managementsinspirerte ideer, strenge økonomiske disposisjoner og en effektiv ressursbesparing påvirker sterkt virksomheten og praksisfeltet. Sånn sett tenderer den opprinnelige ideologiske todelingen (i og ii) til å bli en tredeling (i,ii,iii) som gjenspeiler et enda mer sammensatt spennings- og motsetningsforhold mellom ulike ideologier, menneskesyn, etikker, kravstrukturer, målsettinger og praksisformer i fangebehandlingen. Etatens selvbeskuende positive og konsensuspregete framstilling av seg selv overser disse motsetningene.

1.1. En ytterligere problemskjerpning

Før jeg tar for meg begrepskritikken, vil jeg tydeliggjøre to (av flere) problemer som også avspeiler motsetningsforholdet i ideologifundamentet og praksis.

For det første: Et fengselsopphold kan ikke reduseres bare til den nyttefunksjonalistiske parolen *What Works?* – det er en tendens til endimensjonal framstilling som har preget de skandinaviske kriminalomsorgene i to decennier. For *What Hurts?*

Det sies for lite om de maktkompakte forholdene og at de mest lukkede og sikkerhetstunge fengslene er totale (Goffman, 1967) eller totalitære (Hammerlin, 2004, 2008) systemer. Særlig i høysikkerhetsfengslene består straffegjennomføringen av repressive maktforanstaltninger og ulike former for sikkerhets-, disiplinerings- og kontrollformer. “Man mister trygghet til å si hva man mener fordi vi lever i skyggen av fengslets makt”, fastslo en gruppe fanger i en samtale med meg for et par år siden. Å leve under slike tvangsregulerte og frihetsberøvende forhold *gjør* noe med mennesker (jf. også varetektinstituttet, forvaring, isolasjon osv.). Mange åpne fengsler med lavere sikkerhetsnivå er lite fengselsaktige, men også de er basert på strafferegulerende og frihetsberøvende kravstrukturer i fengselshverdagen, om enn i an-

dre og “mildere” former. Straffegjennomføringen i frihet derimot, betegnes ofte som “frihetsinnskrenkende” – ikke frihetsberøvende.

Definisjonen av straff som å “*påføre et onde*”, kritiseres for å være en abstraksjon – for hva betyr “å påføre et onde”? “Det onde” må konkretiseres, skriver Nils Christie i *Pinens begrensning* (1982) I følge professor i idéhistorie Espen Schaanning (2009) bygger norsk kriminalpolitikk på at straff er “et tilsiktet onde som skal oppleves som et onde” – et onde man helst ikke snakker om. For *hvordan* opplever den enkelte *smerten* eller *lidelsen* ved å være fengslet, spør Schaanning og Christie. Oppmerksomheten må derfor rettes mot fengselshverdagen, praksisfeltet og den enkeltes fange-*væren*. Smerten må avdekkes både ut fra de objektivt gitte betingelsene og som subjektive erfaringer og opplevelser: Det er dette jeg har begrepsfestet som fengselshverdagens eksistensielle, sosiale, fysiske og psykiske lidelsesproduksjon (Hammerlin, 2004, 2008, 2009, 2010) og ved *Fangenes tapsliste* (se vedlegg).

For det andre må kriminalomsorgens økonomisme vurderes kritisk: På 1990- og 2000-tallet ble mottoet *mest mulig kriminalomsorg for hver investerte krone* et ‘styrende prinsipp’ for etaten og en økonomisk terminologi ble et rådende maktspråk. Ord som kriminalomsorgens “kunder”, “brukere”, “varer”, “bestillinger” og “produkter” (= fanger som ikke begår nye kriminelle handlinger) ble vanlige. Kriminalomsorgen skal “levere varene” som om etaten var blitt en soningsmaskin eller pølsefabrikk. Formålsrasjonelle målsettinger, økonomiske besparingsstrategier, management-konsepter, resultatindikatorer og effektivisering preger virksomhetens administrering og praksisfelt. Professor Rune Slagstad (1998) betegner ledere som kom i maktposisjoner i departementene på 1980- og 1990-tallet for en *markedsteknokratisk styringselite*. “Tendensen er at alle oppgaver, virksomheter og sektorer tvinges inn i samme logikk og måles og sanksjoneres etter samme målestokk, den bedriftsøkonomiske (...)”, betoner filosofiprofessoren Arne Johan Vetlesen (2011). Det er et åpenbart problem at nåværende økonomiske tenkemåte og ledelsesideologi, bygger på bedriftsøkonomiske styringsidealene. Dermed unnlater man å se at en del offentlige etater har samfunnsmessige oppgaver som er svært ressurskrevende og som må bygge på en annen økonomisk logikk enn de markeds- og bedriftsøkonomiske idealene. Den økonomistiske styringsrasjonaliteten har fått direkte og indirekte konsekvenser for fengselsvirksomhetens ressurstilganger og fangebehandling og forsterket spenningsforholdet mellom etatens formålsrasjonalitet og verdirasjonalitet. Og hva med menneskesynet? Filosofene Finn Collin og David Budtz Pedersen tar i en Politiken-kronikk 16. 4. 2014 et oppgjør med det økonomiske og tingliggjørende menneskesynet som de betegner umenneskelig. De hevder også at økonomene framstår som den “relevante ekspertise inden for stort set alle spørgsmål, der vedrører mennesker og samfund.” Markedsøkonomien er ikke verdinøytral, skriver Michael Sandel (2012) i sin nye bok *What Money Cant't Buy – The Moral Limits of Markets*. Andre,

som den danske økonomiprofessoren Ove K. Pedersen (2011) diskuterer i sine bøker hvordan konkurransestaten truer og fortrenger velferdsideologien og velferdsstaten, men også utfordrer grunnleggende demokratiske prinsipper. Sosiologen Rasmus Willig (2012) poengterer at konkurransestaten opererer med resultatmål, akkrediteringer, evalueringer, dokumenteringskrav, standarder, prosedyrer og styringsteknikker som **og** individualiserer problemene. I denne tidsånden, hevder Preben Wilhjelm (2012), er systemkritikken uteblitt slik at det er oppstått et idépolitisk vakuum. Han utfordrer: Et første begrep som jeg diskuterer kritisk, er *kriminalomsorg*.

2. *Kriminalomsorg* – en eufemisme?

Den 20. august 1980 ble etatsnavnet *kriminalomsorg* (dansk: kriminalforsorg) innført i Norge. “Ord kan bli så store at de afskrækker” skriver den danske idéhistorikeren Hans-Jørgen Schanz (1990). Filosofen Ernst Bloch skal en gang ha sagt at “jo større ordene er, desto større er risikoen for at det falske sniker seg inn i dem.” Så kan man da spørre om *kriminalomsorg* er et slikt ord. Kritikken har vært tydelig nok: Ordet er misvisende for en straffeinstitusjon som “påfører et onde” representerer det motsatte av omsorg (Hammerlin, 2004, 2008). Dessuten skaper og forsterker fengsling et omsorgs- og hjelpebehov. Sett i lys av denne kritikken – hvilken omsorg er det da snakk om, og *er* det omsorgsvirksomheten som er hovedsiden i *straffegjennomføringen*⁵? Er ikke *kriminalomsorg* egentlig en sammenstilling av ledd med betydningsmotsetninger (som et oksymoron eller et zigma)? Det har vært uenighet om bruken av ordet, senest for et par år siden da *Kriminalomsorgs* direktoratet ble opprettet i Norge. Flere ville ha navnet *Straffegjennomførings* direktoratet som man mente var en riktigere betegnelse for virksomheten. *Kriminalomsorgs* direktoratet ble valgt. Begrunnelsen var dens symbolske betydning og at navnebruken var etablert. Viktig var det også å opprettholde omsorg som ideal. Man har over tid forsonet seg med betegnelsen “*kriminalomsorg*”, men dermed er etaten også bundet til strenge krav om bruken: Ordet “omsorg” er et verdisterkt ord som krever *en praksis* der omsorgsidealer er førende. ‘*Kriminalomsorg*’ markerer at omsorg er en hovedside for virksomheten, men er det slik? Eks-fange og sosialarbeider Stein Lillevolden⁶ har problematisert dette skarpt: Det er for mye *kriminalomsorg* i *kriminalomsorgen*. ‘Omsorgen’ blir derfor “et middel til å oppnå en human soning, regulert etter internasjonale og nasjonale konvensjoner. Omsorg har derfor ikke noe formål i seg selv, men er en del av virkemidlene i *straffegjennomføringen*”. Lillevoldens innspill utfordrer krimi-

5 En kritisk analyse av omsorgsbegrepets tvetydighet: Hammerlin (1994, 2004; 2008, s.581-594/595-643) og (2004); Nygren, P., Fauske, H. (2009): *Handlekompetence og ideologi*. København: Dansk Psykologisk Forlag.

6 E-mail sendt 18.7. 2006, kl. 14.53.

nalomsorgspolitikken både faglig og etisk. Mange av omsorgs- og hjelpetil-takene har vært og er for systemtilpassete og systemrettete og for lite persontilpassete og personbehovsrettete (Hammerlin, 2004, 2008). Et grunnleggende spørsmål er derfor om omsorgsideologien i kriminalomsorgen er subjektorien-tert, persontilpasset og frigjørende, eller om mange av tiltakene er så metodisk tilskåret, systembundet, genererte og standardiserte at den enkelte reduseres til å bli et umyndiggjort objekt for opplegg. I løpet av de siste tiårene har tenden-sen vært å styrke hjelpe- og omsorgstiltakenes relative autonomi, skjønt de fleste av tiltakene fremdeles er for mye bundet opp av fengselsrammene og straffegjennomføringens kravstrukturer.

3. Humanisme versus et teknokratisk menneskesyn

De tre nevnte ideologiske sporføringene (se s.131-132 i dette tidsskrift:i,ii,iii) avspeiler forskjellige idealer, menneske- og fangesyn. I stortingsmeldinger som kom på 1990- og 2000-tallet, betones *humanisme* som kriminalomsorgens ideelle og verdimesig grunnlag. Begrepsbruken i etaten er uklar og filosofisk problematisk (Hammerlin, 2008, 2015) for hva er ordets grunnbetydning?

Det humanistiske imperativet har som grunntenkning at mennesket er et mål i seg selv og et mål for all virksomhet; mennesket må aldri brukes som middel for andre. Det humanistiske menneskesynet forutsetter at mennesker anerkjennes som likeverdige (ikke noe menneske er mer verdt en andre) – at hver og én har egenverdi, er selvberoende og skapende, og at det *skal ha frihet* til å forme sitt eget liv. Anerkjennelse, respekt og toleranse er grunn-leggende ideologiske, etiske/moralske og praktiske prinsipper. Respekten må ikke trevles opp av en mindreverdiggjøring; det må ikke skje en sortering og en gradering av menneskeverdet på basis av ulike former for funksjons-nedsettinger; ei heller må det diskrimineres på et etnisk, rasemessig, kjønns-messig eller annet sosialt grunnlag. Humanisme setter menneskeverdet i sen-trum og forutsetter at den enkeltes frihet, integritet og verdighet sikres. Fyl-ler fengselssystemet disse kravene? Fengselsstraffen *er frihetsberøvende*: Fengselshverdagens sikkerhetsforanstaltninger, kontrollformer, restriktive tiltak, tvangsforanstaltninger, differensiering med mer, viser i praksis i mot-strid til humanismens verdigrunnlag⁷: Å uttrykke ønsker og ideelle forestil-linger om menneskeverd og mest mulig humane og verdige forhold for fan-gene – for så å legge til rette mest mulige humane og minst mulige skadegjø-rende forhold i et totalitært straffegjennomføringssystem – er selvsagt stolte ord, gode ord. Men å proklamere at fengselssystemet har *humanistisk men-neskesyn som grunnideologi* stiller helt andre kvalitetskrav til praksis. Som filosofiprofessoren Uffe Juul Jensen (2008) framhever, og som var hans støt-

7 Jf. Hammerlin (2008) s. 36–38; s. 584–594 og s. 614–642.

tende kommentar til mine kritiske innvendinger til bruken av humanismebegrepet i fengselssystemet, er det en “slags motsigelse i at midlene til en mer ‘humanistisk praksis’ er til stede, men at de tar bort perspektivet på det store målet, nemlig *alles frie utfoldelse*”⁸. Han la også til at den indre og interne faglige utviklingen og faginvolveringen (som er for fragmentarisk) heller ikke er nok for å kunne verdsette prinsippene om humanisme. Viktig er det derfor å diskutere det ontologiske motsetningsforholdet mellom *humane idealer* og det som defineres, nedfelles i og oppleves som *inhumane systemforhold* ut fra fengselssystemets gjennomgripende repressive struktur og dets sikkerhets- og kontrollkrav. Positivt er det selvsagt at kriminalomsorgens virksomhet influeres av tverrfaglig samvirke og utvikler en egen fagtenkning der krav om humanitet og menneskeverd står sentralt i opplegg og tiltak. Bra er det også at enkelte fengselmiljøer har som utgangspunkt et helhets- og subjektsyn på mennesket. Men spørsmålet er om en metode- og praksisutvikling, eller krav om humane forhold innenfor visse avgrensede opplegg og virksomhetsområder, er tilstrekkelige for å kunne bruke så verdifulle begreper som at et humanistisk menneskesyn generelt sett preger etaten. Dernest: Er det overhode mulig å si at fengsel som totalitært og repressivt straffesystem – med dens tvangsmakt og strukturelle *frihetsberøvelse* – fyller grunnkravene i ‘humanismebegrepet’? Og hva med de faglige tilretteleggingene som er hentet utenfra (importmodellen): Er de sikret en faglig autonomi, eller påvirkes de av fengselssystemet sånn at de får en annen betydning og mening i fengselsinstitusjonene sammenliknet med det de har utenfor murene? I så fall – hvilke være- og praksisformer *bryter* med de humane prinsippene? Som påpekt over har fagoptimismen vært særlig preget av instrumentalismen i *What Works*-ideologien. Ut fra mine studier er det ikke det humanistiske menneskesynet som har dominert eller preger straffegjennomføringen i Norge, men varianter av et teknokratisk og administrativt menneskesyn med islett av humane krav:

*Det teknokratiske menneskesynet*⁹ – det vil si at eksperter og andre styrer praksis og kunnskapsformidlingen om mennesket – frakjenner ikke nødvendigvis individets frihet og valget mellom ulike handlingsalternativer, men det bygger likevel på en oppfatning om at ekspertisen og fagfolk kan forholde seg til mennesket som et objekt som kan og bør forandres. Helt fra 1950-tallet til nå har et *teknokratisk*¹⁰ og administrativt menneske- og fangesyn dominert etaten. Det bygger på en grunnforståelse der man forholder seg til det fengslede menneske som *et objekt* som kan behandles og forandres. Dette kan gjøres gjennom forskjellige faglige opplegg, metoder, programmer, selvteknologier, påvirknings- og disiplineringsteknikker. Ofte er fag-

8 Sitatet er fra Juul Jensens innspill i et fagseminar i Norges ambassade/København den 1. 9. 2008 i forbindelse med Hammerlins dr. philos.-avhandling.

9 Hammerlin, Y., Schjelderup, G. (1994): *Når livet blir en byrde*. Oslo: Ad Notam.

10 Hammerlin og Larsen (1997/2000); Hammerlin (2004), (2008).

ekspertisens “vi-vet-best-for-deg-perspektiv” et uttrykk for følgende instrumentalisme: Vi har metodene, vi har modellene. Modellmakten er tydelig. Med den følger en definisjons- og språkmakt og en tendens til paternalisme og ekspertokrati (Gabriel Marcel), og det dr. philos Benny Karpatschof kaller “faglig megalomani” og provinsialisme (se s.191 i dette tidskriftet). Mine historiske studier av fangebehandlingen viser at det er varianter av et teknokratisk menneskesyn, kombinert med institusjonstilpassede krav, som har dominert mange av tiltakene. Dette utelukker selvsagt ikke at et teknokratisk menneskesyn kan ha en forankring i humane idealer og praksiskrav. Men i en del opplegg reduseres den enkelte å bli til enten et objekt eller objektivert subjekt for ulike tiltak og faglige intervensjoner. Dette utelukker selvsagt ikke at det også finnes opplegg som har et subjektperspektiv som har som mål å sikre den enkeltes integritet som unik personlighet og subjekt – installert som det er i en særdeles sårbar og institusjonsstyrt livssituasjon. Fagimportmodellen i fengslene fra 1970-tallet (som egentlig startet på 1950-tallet) til i dag har grovt sett to ulike retninger: For det første et teknokratisk og administrerende menneskesyn der den enkelte fangen ble et objekt for behandling, opplegg og tiltak. For det andre en retning der man forholdt seg til den enkelte ut fra et subjekt- eller førstepersonsperspektiv og da innenfor en solidarisk grunntanke i et frigjørende og omsorgsrettet samvirke.

Jeg har poengtert i flere arbeider at mange (med enkelte unntak) av 1990-tallets og 2000-tallets kognitive programmer i etaten var preget av psykologisme, kognitivisme, instrumentalisme og skjematisme og et objektsyn på den enkelte (se Hammerlin, 2008, s.602-612; s.659-670), mens en del av de sosialpedagogiske og miljørettede tilretteleggingen søkte mer til et helhets- og subjektperspektiv på den enkelte tilpasset den enkeltes sårbare situasjon og behov (for eksempel de beste kontraktfengslene, samt Hassel fengsel med sitt virksomhetsteoretiske grunnlag og Leira fengsel med sin Jens Bay-inspirerte Konsekvenspedagogikk). Den fengslede ses da med en sosial- og individualhistorie som påvirker tiltak som settes i verk og som blir forsøkt utformet etter den enkeltes konkrete behov, helse og sosiale situasjon.

Et neste viktige begrep for min kritiske drøfting er normalisering/normalitetsprinsippet – et prinsipp med mål om å gjøre fengslene mest mulig lik samfunnet ute der fangene skal sikres at de har samme rettigheter som borgerne i samfunnet ellers.

4. Normalisering og normalitetsprinsippet

Normalisering og normalitetsprinsippet er blitt særs viktige begreper for kriminalomsorgen og rehabiliteringsideologien i de nordiske landene, men begrepsbruken er etter mitt skjønn uklar. Er det den enkelte som skal “normaliseres”, eller soningsforholdene? Da den tidligere direktøren for den dan-

ske Kriminalforsorgen, William Rentzmann, gikk av i 2013, ble det (den 19.4.) arrangert festforelesninger i København. Temaet var *normalisering* i et nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Ole Ingstrup, nestoren i dansk og canadisk kriminalomsorg, innledet med spørsmålet *Normalisering – festtale eller ledelsesverktøy?* Han diskuterte begrepets innhold med utgangspunkt i frihetsberøvelsen, normaliseringstiltak i fengsel og forholdet til friheten. Ingstrup rettet blikket mot verdigrunnlaget og tydeliggjorde at i alt hva man gjør må man vise respekt for mennesket, samtidig som han tok opp normaliseringstiltak og resultatmålinger av dem. Fengselsinspektør Hans-Jørgen Engbo hadde en meget viktig forelesning *Normalisering som princip, middel eller mål* der han presenterte og diskuterte prinsippene ved normalisering som et middel til å lette den fengsledes overgang til friheten. Han opererte med et bredt normaliseringsbegrep og tok utgangspunkt etiske prinsipper som menneskets verdighet, den enkeltes rettigheter, rettssikkerheten, forholdene i fengsel, krenkelsesterskler osv. I motsetning til mange som ser normalisering av fengselsforholdene som en sikkerhetstrussel – det vil si grenser for en normalisering ut fra sikkerhetskrav, mente Engbo at den vil styrke sikkerheten – og da særlig ‘den dynamiske sikkerheten’. Han trakk også fram det han betegnet som det konstruktive sikkerhetsfundamentet (meningsfulle aktiviteter, trivselsfremmede miljøer, optimale kontakter med venner, familie, et fengselsregime som minimerer interne spenninger osv.) og vil gå langt i å normalisere forholdene bak murene slik at de blir mest mulig lik samfunnslivet utenfor. “Er det noe særlig grunn til å gjøre det annerledes i et fengsel?”, spurte han. Engbos presisering om å normalisere institusjonsforholdene skiller seg fra norsk kriminalomsorgs mer tvetydige normaliseringspraksis: I Norge har man ved siden av normalisering av fengselsforhold *også* vist “vilje” til å “normalisere” *fangens* være- og tenkemåte ved ulike innsatser og påvirkningsmetoder (ikke minst kognitive). Dermed oppstår det betydelige etiske dilemmaer: Det er en etisk plikt å sette i verk en rekke hjelpe- og omsorgstiltak, men hvor langt kan man gå før man bryter inn i og øver vold mot den enkeltes integritet? Grunnleggende er det å normalisere fengselshverdagen og fengselsinstitusjonen mest mulig – samt å sikre den enkelte fangens rettigheter og integritet som han/hun har på lik linje som enhver annen borger (se den tidligere norske ekspedisjonssjefen Kristin B. Bronebakks artikler, 2012a-b). Men det *er* og begrensninger knyttet til dagens fengsles straffegjennomføringsfunksjoner og historiske ortodoksi: Spørsmålet er hvor langt politikere og andre involverte er villig til å gå med en *institusjonell normalisering* slik at det oppfattes som noe annet enn fengsel. Noen åpne fengsler er allerede lite fengselsaktige. Det er også lukkede fengsler med høy sikkerhet som kan vise til et faglig innhold og materielle, arkitektoniske og interiørmessige forhold som har som mål å dempe det fengselsaktige (Hammerlin, 2008; Desii, 2011; Fridhov, 2014). Halden fengsel i Norge er et sånt eksempel, et fengsel som (ved siden av Bastøy, Hassel, Ila og Bredtveit fengsel) har fått betydelig internasjonal op-

pmerksomhet. Fengslets direktør, Are Høidal, har som grunnleggende poeng at et lukket fengsel med høy sikkerhet også kan utvikle en progressiv og kreativ straffegjennomføring. Men på tross av gode intensjoner om mest mulig normaliserte forhold innad, med en human innstilt ledelse og stab, hemmes prosessene av strenge sentraldirigerte sikkerhets- og kontrollkrav.

Den danske psykologen Charlotte Mathiassen og jeg har i en artikkel *Om normalisering – ansatser til en videre tenkning* (2013) stilt en rekke spørsmål: For hva er normalt? Normalt for hvem og på hvilken måte? Hva inneholder begrepet? Er det identisk med ‘det gjennomsnittlige’, ‘det vanlige’ – eller er det et normativt begrep med krav om en væremåte som har som mål å gjøre fangene konforme og veltilpassede? Mennesker måles, defineres og formes etter normale standarder utenfor murene som bak dem. For enkelte blir normalisering et mål i seg selv, og dermed en form for normal-isme. Og motsatt ‘det normale’ – hva er avvik? Er det avvikende et brudd på det gjennomsnittlige, det normale, det vanlige og det konforme? Og videre: Er normalitet og avvik bare sosiale konstruksjoner?

Språklig sett betegnes *normalitet* vanligvis som ‘en *tilstand*’, mens *normalisering* er et *prosessuelt* begrep med betydningen ‘gjøre normal’, ‘gjøre noe ensartet’ eller ‘skape enhet på grunnlag av en gitt norm’. I kriminalomsorgen er begrepene brukt både i en snever og utvidet betydning. Mens normalitets- og normaliseringsprinsippet begrunnes i etiske fordringer og rettighetsprinsipper som den enkelte fangen har som menneske og borger i følge norsk lov, internasjonale konvensjoner og rekommandasjoner¹¹, har det også andre betydninger:

For det første er normalitets- og normaliseringsprinsippet *institusjonsorientert*. Målet er normalisering av fengselsregimet, soningsforholdene, hverdagsrutinene og institusjonens sosiale og materielle betingelser. Det er altså frihetsberøvelsen som skal være selve straffen; fengselsværen, derimot, skal være mest mulig lik tilværelsen ellers i samfunnet¹². Målene er også praktisk-funksjonelle der sonings- og fengselsforholdet skal tilpasses og utføres etter utenverdens velferdsstandarder, tilbud, krav og behov slik overgangen til løslatelsen skal lettes. Normalisering er begrunnet praktisk sett i humane krav, rettigheter, progresjonssonering, differensiering, en “sømfri kriminalomsorg” og “tilbakeføringsgarantien” et cetera. Disse tiltakene skal dempe skadevirkningene ved fengselsoppholdet. Normaliseringen er også søkt styrket ved å samarbeide med andre etater og fagmiljøer for å underlette, kvalitetssikre og effektivisere rehabiliterings- og resosialiseringsproses-

11 Etter siste verdenskrig fikk normaliseringen en etisk forankring i menneskerettighetene, internasjonale konvensjoner og nasjonale foranstaltninger som krevde en human frihetsberøvelse med respekt for menneskets verdighet og integritet. Se Engbo, H. –J. (2005); Engbo, H.J og Scharff Smith, P. (2012); Easton, S. (2011)

12 En institusjonsnormalisering som går svært langt er et italiensk by-fengselsprosjekt: Desii, D. (2001): *La città ristretta*

sen. Med Engbo kan vi si at normalisering på samme gang er en rettsposisjon for de innsatte, det vil si et mål i seg selv, men også et middel til resosialisering og disiplinering¹³.

For det andre er normaliseringsprinsippet *individ- eller gruppeorientert*. Det skjer i form av disiplinering, påvirkning, motivering, behandling og (re)habilitering *av den enkelte eller gruppe*. Normaliseringen gjennomføres ut fra forskjellige fagdisipliners tilganger og metoder – og den skjer både i åpne og skjulte former, og i direkte og indirekte varianter. En begrunnelse er å “normalisere” og sosialt disiplinere en person eller gruppe som betraktes som avviker enten ved en avvikende konstitusjon eller ved en avvikende og kriminell tenke-, handle- og væremåte. Historisk sett er dette ofte blitt gjort ut fra diagnostiserende kategoriseringer, og i løpet av 1990-tallet fikk atter de medisinske, psykiatriske og psykologiske tilnærmingene en sterk posisjon. Interessant er det også at mellomkrigstidas kriminal-psykiatriske begrep ‘kriminogene faktorer’ er så ukritisk adoptert og brukt i 2000-tallets norske kriminalomsorg (og i kriminologien). Inspirasjonen er blant annet kommet fra den anglosaksiske kognitivt-atferdspsykologiske programvirksomheten bruk av begrepet. Innenfor flere av de nevnte fagtradisjonene er òg det teknokratiske menneskesynet blitt styrket. Det er dessuten tatt i bruk registreringssystemer der den enkeltes avvikende væremåte i fengselshverdagen ikke bare kartlegges for konkrete hjelpe- og behandlingstiltak, men også ut fra en preventiv forebyggingsstrategi og risikovurderinger (se også Fransson & Brottveit, 2015 i dette tidsskriftet). Nåværende sikkerhets- og beredskapsideologi har forsterket behovet.

For det tredje tar normaliseringsprinsippet utgangspunkt i prosesser som har sitt utspring i *den enkeltes sosiale livssituasjon, sosiale tapliste, levekårsproblemer og livsmestringskompetanse*. Sterkt forankret i denne tradisjonen er sosialfaglige, sosialpedagogiske, sosialpsykologiske og sosiologiske forklaringsmåter der forholdet mellom individ og samfunn er grunnleggende. Normalitets- og normaliseringsbegrepet er således brukt flerfaglig med et etisk, juridisk og faglig idéinnhold som omfatter ulike prinsipper.

Påvirknings- og disiplineringsstrategiene i fengslene har vært kritisert både på et faglig og etisk grunnlag, og kritikken rammer fengselssystemet som “behandlings- og påvirkningsinstitusjon” (jf. menneskerettighetsforskeren Peter Scharff Smiths begrep fengsel som ‘moralske hospital’). Normalisering og normalitetsprinsippet på individnivå har et solid fengselshistorisk feste med en sverm av disiplinerende, oppdragende og underkastende (selv) teknologier og praktiske tilrettelegginger. Flere av disse har utfordret fagetsiske garantier for den enkelte fanges integritet. Normaliseringsideens praksisformer ble styrket, profesjonalisert og raffinert med 1950- og 1960-tallets behandlingssideologi, men også ved de sosialpedagogiske og miljørettede

13 Engbo (2005), s.44-45

oppleggene fra 1980-tallet. Mens 1970 og 1980-tallet var preget av sosialpedagogiske ideer, var 1990- og 2000-tallet sterkt påvirket av metodologisk individualisme, kognitivism og psykologisme der den enkelte fangen ble ansvarliggjort ikke bare for sin kriminalitet, men også for sin egen rehabilitering. Betjentene har også (særlig fra 1980-tallet) fått en miljø- og kontaktarbeiderfunksjon ved siden av å være kontroll- og sikkerhetspersonell – en viktig og utvidet, dualistisk og krevende rollefunksjon som kan være vanskelig å fylle uten at det oppstår mistillit mellom fanger og betjenter (Hammerlin & Mathiassen, 2006).

Faglige intervensjoner i fengslene og en faglig åpning mot utenverden (jf. fagimportmodellen) er uten tvil blitt styrket de siste tiårene. Troen på fengselsinstitusjonens sosialiserende og (re)habiliterende muligheter er befestet i det jeg har kalt *metodologisk institusjonalisme*. Michel Foucault beskriver i sine tidlige analyser utviklingen på denne måten: “Normalitetsdommerne er tilstede overalt. Vi lever i et professor-dommer, læge-dommer, lærer-dommer, ‘socialarbejder’-dommer-samfund. De sørger alle sammen for, at det normatives almengyldighed hersker, og hver enkelt i den grad, at han ser, at hans krop, fagter, adfærd, opførsel, evner, præstationer er underlagt denne.”¹⁴ Og han fortsetter samme sted: “Netværket af fængsler i dets kompakte og spredte form med sine systemer til at integrere, fordele, overvåge, observere, har i det moderne samfund været en stor støtte for den normaliserende magt.”¹⁵ Han betoner at det er i kraft av de iboende egenskapene at straffeparatet er mest i overensstemmelse med “den nye økonomi for magten, og et instrument til at skabe den viden, som selv samme økonomi har behov for”¹⁶. Ut fra Foucaults perspektiv dreier det seg om biomakt, en maktens teknologi som har som mål om å gjøre den fengslede ‘lydig og nyttig’ med bruk av teknikker til underkastelse og objektivering. Ikke minst har den teknologiske og faglige utviklingen aktualisert et arsenal av raffinerte og subtile påvirknings-, kontroll- og registreringsmetoder.

For å rekapitulere: Normalisering må etter min mening bare iverksettes i praksis som *normalisering av fengselsforholdene* – og slett ikke som *normalisering av individet*. Et mål om å “normalisere den enkelte” er etter min mening et etisk brudd på respekten for menneskeverdet og for den enkeltes integritet.

4.1 Likhetsideologien kontra ulikhetsideologien

Sosiologiprofessoren og virksomhetsteoretikeren Regi Th. Enerstvedt (1995, 1998) har diskutert forholdet mellom *likhetsideologien* og *ulikhetsideologien* og mellom *normaliseringsperspektivet* og *ulikhetsperspektivet*. Han bru-

14 Foucault, M. (2002): *Overvåkning og straf. Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille Forlag, s. 325-326

15 Foucault 2002, s. 326

16 Foucault 2002, s. 326

ker begrepet normaliseringsideologi og ulikhetsideologi som motsetninger og framhever at de to perspektivene, eller ideologiene, gjenspeiles i forskjellige etiske former¹⁷ med ulike etiske konsekvenser.

“Likhetsideologien hogger alle trær like høye”, er den metaforen som Enerstvedt ved flere anledninger har brukt når han forklarer perspektivet. Ulikhetsideologien derimot, tydeliggjør forskjellene og ser enkeltmenneskene som unike og enestående. Enerstvedt presiserer at alle mennesker er like i betydning at de har likeverd som mennesker. Men likhetsideologien (og normaliseringen) innenfor våre samfunnsrammer blir ofte det motsatte av å betrakte mennesker som likeverdige, nettopp fordi den reduserer enkeltmennesket til å bli et *objekt* for *likedanning*. Enerstvedt kritiserer blant annet den normaliseringen og likedanningen som skjer på “enkelte maktfulles premiser”. Ulikhetsideologien, derimot, tar vare på prinsippet om at mennesker både teoretisk og i praksis skal betraktes som *like* verdige, det vil si har *lik* verd. Og i motsetning til normaliseringens generaliserende, likeformende eller likedannende prinsipp, må det derfor tas hensyn til den enkeltes unikhets og integritet, og den enkelte som en aktiv og skapende personlighet.

4.2 Enten-eller- eller både-og-perspektivet

Enerstvedt argumenterer også mot dualismen i det han kaller “*enten-eller-perspektivet*”¹⁸. Som eksempel sier han at mange oppfatter det som om man enten er psykisk utviklingshemmet, eller så er man det ikke; enten er den enkelte skoletaper, eller så er han eller hun ikke det, og – for å bruke kriminalomsorgens terminologi – enten så er man “kriminell” eller “rusmiddel-misbruker”, eller så er man det ikke. Ut fra denne “enten-eller-forståelsen” tydeliggjør Enerstvedt de etiske og praktiske konsekvensene som han problematiserer ved tiltakstenkingen: Hva er best og hva er det gode for utviklingshemmede? Hva er best for dem som har atferdsproblemer? Hva er det beste for gruppa “kriminelle” og for gruppa “stoffmisbrukere”, “sedelighetsforbrytere”, “voldsmenn” og andre? “Enten-eller-perspektivet” bygger på en ensidighet og generalisering. Han går langt i sin kritikk mot fagetnosentrismen og er svært kategorisk når han sier at det tilmed kan være en sammenheng mellom manglende kunnskaper og et “enten-eller-perspektiv”. Han mener dessuten at enkelte (ikke minst innenfor visse faglige tradisjoner) tillegger “de avvikende andre” behov og forestillinger som er dannet av deres oppfatning om “de andre” og de bildene de har av dem. Sånne forestillinger er egosentriske fordi man (ikke minst fagfolk) tillegger de aktuelle “avvikende personene og gruppene” behov og forestillinger som ofte presenteres som om de er til beste for “disse menneskene”. Sterkest kommer

17 I andre arbeider presiserer Enerstvedt at moral er et relativt begrep, ikke et abstrakt og universelt begrep: Hva som er moralsk riktig må studeres ut fra den enkelte situasjonen og den sosiale konteksten.

18 Enten-eller-perspektivet er her en rendyrket analytisk kategorisering

dette perspektivet til uttrykk i det Enerstvedt kaller “skalkeskjulet”, nemlig “at alle tenker og føler slik som jeg, meg”.

Enerstvedts poeng har karakter av å være en *prinsipiell* kritikk. Han utelukker selvsagt ikke at profesjonell og faglig hjelp er nødvendig og da særlig i forhold til et menneske i krise og dette menneskets muligheter for å kunne håndtere livet. En slik hjelp, eller et retningsgivende råd, kan i høyeste grad bygge på en svært solidarisk og personorientert forståelse. I visse situasjoner kan en stor sosial tapsliste og den enkeltes opplevelse av et sammenbrudd i den sosiale identiteten og integriteten åpne for tiltak og opplegg der de faglige perspektivene gir retning. Men – og det er dette som er viktig for Enerstvedt (ikke minst som virksomhetsteoretiker) – det må skje ut flere virksomhetsarter, en *subjekt-subjekt forståelse* og ut fra et opplegg som sikrer den personlige integritet og ikke ut fra et reduserende og tingliggjørende objekt-perspektiv.

Motsatt “enten-eller-perspektivet” argumenterer Enerstvedt for et “*både-og-perspektiv*”. Dette perspektivet er et *individualiserende* (NB! Ikke individualistisk) og *subjektrelatert* standpunkt. Hans argument bygger på følgende: Vi er unike individer, unike personligheter og livsbetingelsene, vår sosial- og individualhistorie er varierte; vi tilhører heller ikke homogene grupper. Mennesker har mange forskjellige behov. De har ulike interesser, forskjellige ferdigheter og lever på forskjellige sosiale arenaer og i mange blandete livssituasjoner som de formes av og former – hele tiden i vekselvirkende prosesser. Hvis noe er “normalt”, sier Enerstvedt, så er det mangfoldet. Dette er også en viktig begrunnelse for at den enkelte skal forstås i et førstepersonsperspektiv og som et handlende og skapende subjekt – et perspektiv som etter min mening, dog med visse unntak, ikke har vært fulgt godt nok opp i kriminalomsorgen.

5. Rehabilitering, habilitering... hva er mulig?

Fengselsstraff har en rekke negative virkninger (især i den reneste og mest repressive formen). En skole i kriminalitet, sier kritikerne. Rehabiliteringsideologien skal representere det motsatte – som gjenetablering, eller sette i funksjonsdyktig stand igjen (Borg, 2002; Hammerlin, 2008,s.519-564). Ordet rehabilitering er opprinnelig brukt etter første verdenskrig innenfor medisinen (Borg, 2002); på norsk brukte man begrepene attføring og omskolering etter siste verdenskrig før rehabilitering overtok. Habilitere har imidlertid betydningen å gjøre skikket til eller berettiget til noe, men kan også bety å dyktiggjøre seg, kvalifisere seg og erverve retten til – eller få anseelse tilbake. I lys av historien viser professor og retts sosiolog Thomas Mathiesen (1995) at arbeid, skole, moralpåvirkning og disiplin er fire komponenter i rehabiliteringsideologien som i tidens løp og perioder får ulik dominerende betydning i forhold til hverandre.

Man kan diskutere om rehabiliteringsbegrepet er et godt begrep for fengselsssystemet. Jeg er kritisk til det. Etter hvert er jeg blitt mer opptatt å utforme alternative begreper som kan dekke bedre den enkeltes frigjørende prosess og innsats for å dyktiggjøre seg på enkelte områder. Følgende er foreløpige uferdige ansatser til videre tenkning: Habilitere i betydningen å dyktiggjøre seg til noe gjennom for eksempel arbeid, utdanning, kulturvirksomheter (teater, musikk...), sosialt samvær m.m. er for meg et bedre begrep enn rehabilitere. Men jeg vil lenger: Den enkeltes innsats må være et *eksistensielt* mønsterbrudd. Målet må da være å forandre levekår, værensbetingelser og få handlekompetanse gjennom ulike selvvalgte og kollektivt-støttende tiltak for å *koble seg fra* kriminalitet, prisonisering, institusjonalisering og sosial marginalisering – og for så å *koble seg til* livsbetingelser og virksomhetsformer som gir rom for personlig vekst. I for stor grad har tiltakstilbudet (som før skrevet) vært systemtilpasset og systemrettet der den enkelte er blitt et objekt for rehabilitering og disiplinering på systemets premisser. Parolen “straff som virker” er et funksjonalistisk utgangspunkt som låser tanken fast til straffeideologien og systemperspektivet. Det er heller slik at det er de *ikke*-fengselsaktige arenaene, nemlig de virksomhetene som *ikke* kan knyttes til straff og fengsel (utdanning, arbeid, kulturaktiviteter, sport...) at den enkelte får muligheter til bygge opp sin sosiale identitet og personlige integritet. I tillegg kommer behandling i helsetjenesten og andre deltiltak basert på humanitet og solidaritet. Både danske og norske levekårsundersøkelser viser at flertallet av fangene trenger betydelige hjelp med helseproblematikk og levekårsbetingelser¹⁹. Mange trenger også kvalifisert hjelp til å løse grunnleggende eksistensielle og sosialfaglige problemer. Ekspertise og fagfolk som gir råd, behandling og hjelp er selvsagt viktig, men grunnleggende er, som også Mathiesen betoner, et rettferdighets- og rettighetsprinsipp der den enkeltes integritet, behov og situasjon er basis for oppleggene.

Spør til hva..?

Flere fengselsinstitusjonelle studier har vist at fangebehandlingen er sårbar overfor en rekke forhold²⁰. Det har til nå vært politisk og faglig *vilje* til å bruke alternative straffereformer og iverksette et mangfold av rehabiliterende tiltak og hjelpeopplegg for den fengslede. Åpnet er det for alternative tenkemåter, flerfaglig samarbeid, tverretatlige og praksisformer (St.m.37, 2007-2008). Men det er òg bastante politiske og faglige krav om at sikkerheten,

19 Fridhov,1993; Skardhamar, 2002; Friestad & Skog Hansen, 2004; Thorsen, 2004; Nesvik & Hammerlin, 2005; Dyb et al., 2006; se også Clausen (2013) *Klientundersøgelsen 2011/ Krim.fors.*, 2013, Revold (2015)

20 Hammerlin, 1994, 2004, 2008, 2012; Leer-Salvesen, 1991Mathiesen, 1995; Ugelvik, 2012; Fredwall, 2015; Johnsen, 2006, 2011; Fransson & Brottveit, 2015

beredskapen og kontrollen skal bli enda mer effektiv og at virksomheten skal bli enda bedre styrt etter formålsrasjonelle og økonomistiske effektivitetskrav (se bl.a.: *Meld.St.12, 2014-2015; Virksomhetsstrategi, 2014-2018* og de seneste års tildelings-/oppdragsbrev fra den sentrale ledelsen til etaten). Motsetningene mellom de tre ideologiene (straffeideologi, rehabiliterings- og omsorgsideologi *og* formålsrasjonelle effektivitetskrav, økonomiske besparinger osv.) skjerpes og kan dermed utvikle seg til å bli til en verdikonflikt der rehabiliterings- og omsorgsideologien svekkes. Begrepsbruken tenderer derfor til å bli begrepspynt og fangebehandlingen til å bli mer teknokratisk og faglig reduksjonistisk (psykologisme, psykiatrisme, kognitivisme). Det synes dessuten som om man gir den enkelte mye institusjonskompetanse og for lite livskompetanse. En forutsetning for bruk av ekspertvirksomhet er at den er frigjørende, behovsskapende og forløsende og bygger på et gjensidig subjekt-subjekt-forhold, sier Uffe Juul Jensen (1984). Dette står i motsetning til passiviserende, disiplinierende og objektgjørende opplegg som kan være svært krenkende mot den enkeltes integritet. Oppmerksomheten må derfor rettes mot livsformer og kollektive tiltak som hjelper den som er svakere, eller har vanskeligheter i øyeblikket, til å inngå et likeverdig forhold, betoner Juul Jensen (1984,s.35): “For mennesker kan fastholdes i en passivitet og afhængighed, hvis de afskæres fra mulighed for at tilegne sig færdigheder som de har brug for til at udfolde sig og løse deres problemer”, og han legger til: Det utøves ikke bare makt ved å få mennesker til å gjøre noe; det utøves og makt ved å avstå fra å gjøre noe. For å gjenkalle et grunnleggende etisk poeng: Et godt og menneskeverdig opplegg formes ut fra en solidarisk, human og sosial-faglig tilrettelegging med et førstepersons- og subjektperspektiv som basis, og der personen *anerkjennes* (Honneth, 2000, 2003, 2011) i praksis som en unik, likeverdig og skapende personlighet med behov som skal sikres oppfølging både individuelt og kollektivt²¹.

Etiske, solidariske og faglige fordringer må utfordre mer konkret “den skandinaviske modellen”: Se mennesket! – og se det sårbare mennesket i fengsel; grunnleggende er det derfor å studere og kritisere åpent den lidelsesproduksjonen som fengselshverdagen i skandinaviske fengsler skaper for mange, samtidig som man må rette blikket mot de mulighetene som er eller kan skapes i den vanskelige fangeværen. Visse begreper er blitt “for store” for etatens virksomhet. Retoriske dekorasjoner og begrepsmessige utsmykninger dekker for mye av fengselssystemets negative og repressive sider. Men spørsmålet er om det er mulig å opprettholde en etisk legitimitet for systemet hvis ikke “de gode ordene” følges opp i praksis. Den kritiske innvendingen utfordrer: Er *det* institusjonelt mulig ut fra fengselssystemets motsetningsfylte essens?

21 Dreier, 2002, 2003; Nissen, 2012; Nygren, 2004; Hammerlin, 1994, 2004, 2008, 2012; Hammerlin & Larsen, 1997, 2000; Nygren & Fauske, 2010

Til sist: Er nåtidsbildet en kriminalomsorg og straffegjennomføring preget av politisk tomgang eller regresjon? Tærer straffeortodoksien, nyliberalismen og konkurransestaten stadig mer og mer på etatens proklamerte verdigrunnlag? “*Mest mulig kriminalomsorg for hver investerte krone*”, var som sagt maksimum på 1990-tallet; “*best mulig kriminalomsorg for hver investerte krone*” ble 2000-tallets devise. Når skal slagordene renses for økonomisme og virksomheten i praksis drives etter prinsippet *best mulig kriminalomsorg* på humane grunnverdier og ut fra den enkelte fengslede menneskets situasjon og behov – i et subjektperspektiv?

REFERENCER

- Andenæs, J. (1974): *Alminnelig strafferett*. Oslo: Univeritetsforlaget
- Andenæs, J. (1994): *Straffen som problem*. Exi forlag
- Borg, T. (2002): *Livsførelse i hverdagen under rehabilitering. Et sosialpsykologisk studie*. Ålborg: Inst. for Sociale Forhold og Organisation Aalborg Universitet
- Bronebakk, K. B. (2012a): I *Festskrift til Inger Marie Fridhov*: Hammerlin, Y., Johnsen, B. (red). Hvis det var mitt barn. Oslo: Kriminalomsorgen, s. 45-53. Bronebakk var tidligere ekspedisjonssjef i norsk kriminalomsorg
- Bronebakk, K.B. (2012b): Friheten og fordommer. I: Olsen, S.: *Virker straff?* Oslo: Scandinavian Academic Press. s. 173-193
- Christie, N. (1982): *Pinens begrensning*. Oslo: univeritetsforlaget/Chr. Ejlers forlag
- Clausen, S. (2013). *Klientundersøgelsen*/København:Kriminalforsorgen
- Collin, F., Pedersen, D. B. (2014): Økonomernes menneskesyn er umenneskelig. *Kronikk i Politiken* 16.4. 2014
- Desii, D. (2011): *La città risetta – cura dei luoghi, più qualità?* Firenze: Alinea Ditrice
- Dreier, O. (2003): *Subjectivity and social practice*. Aarhus: Health, Humanity & Culture.
- Dreier, O. (2002): *Psykosocial behandling*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Dyb, E. et al. (2006). *Løslatt og hjemløs*. Oslo: NIBR/Byggforsk/KRUS.
- Easton, S. (2011): *Prisoners' Rights*. London/NewYork: Routledge
- Enerstvedt, R.Th. (1995): *Critique of the Concept of Normalization as a Basis for Dignity of Life and Three Related asa Basis of Dignity of Life and Three Related Contributions*. Oslo: Falken Forlag
- Enerstvedt, R. Th. (1998): Normalitetstankegangen. Hva representerer den og hvilke konsekvenser har den for funksjonshemmede? I: Risøy, S.M., Nyhus, H.C., Samrå, T.B.: *Funksjonhemmede i samfunnet*. Seminarrapport (Seminar 28. og 29.9. 1998).
- Engbo, Hans-Jørgen (2005): *Strafffuldbyrdelsesret*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Engbo, H. J og Scharff Smith, P. (2012): *Fængsler og menneskerettigheder*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag. *Contributions*. Oslo: Falken Forlag
- Engbo, H.-J. (1996): Defensiv og konstruktiv fængselsikkerhed. I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr. 4/1996
- Foucault, M. (2002): *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*. Frederiksberg: Det lille Forlag, s. 325-326
- Fransson, E., Brottveit, G. (2015): *Rådsmøte som arena for fangers tilblivelse. Progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et høysikkerhetsfengsel lest med et deleuziansk blikk*. In press
- Fredwall, T.E. (2015): *Murer og moral*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Fridhov, I.-M. (1993). *Klient i friomsorg 1992*. Oslo: Dokumentasjon & debatt/93/KRUS.

- Fridhov, I.-M. (2012): Fengselsarkitektur og ideologi. I: Olsen, S. (red): Virker straff? Scandinavian Academic Press, s. 7-37
- Fridhov, I.-M. (2014): Fengselsarkitektur og ideologi. I: Ekhaugen, E., Larsen, E., Sjøli, F. (red/2014): *Festsskrift til Harald Føsker*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter, s.49-59
- Friestad, C., Hansen, L.S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo-rapport/429.
- Goffman, E. (1976): *Anstalt og menneske*. Den totale institution sosialt set. Viborg: Jørgen Paludas Forlag
- Greve, V. (1996): *Straffene*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag
- Hammerlin, Y. (1994): Tidsglimtet – et fengselsystem eller kriminalomsorg i endring? Ansatser til videre tenkning. I: Fridhov, I.M., Føsker, H., Hammerlin, Y. (red): *Festsskrift til Kåre Bødal*. Oslo: KRUS/Justisdep. s. 87-108
- Hammerlin, Y. (2001): Varetekt – et haleheng i kriminalomsorgen?: Stockholm: Tidsskrift för Kriminalvård 2001:3, s. 11-22
- Hammerlin, Y. (2004). Omsorg og behandling -men også sublimetoder for sosial kontroll og underkastelse i et repressivt system? I: *Psyke & logos*, 2004, nr. 25, s.697–727.
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C. (2006). *Før og nå*. Oslo: Rapport/5/2006/KRUS.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007*. Oslo: Det juridiske fakultet/ Inst.for kriminologi og rettssoiologi/Universitetet i Oslo.
- Hammerlin, Y. (2009). *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler/Selv mordforebyggende arbeid i fengsel*. Oslo: KRUS-håndbøker nr. 3/2009.
- Hammerlin, Y. (2010): Å bryte livet i fengsel. I: *Sucidologi* nr. 2/2010, Oslo: Nasjonalt senter for selvmordsforskning og – forebygging, Universitetet i Oslo, s. 20-29
- Hammerlin, Y. (2010): Samfunnets og hverdagslivets lidelsesproduksjon og selvmord-problematikken. Ansatser til en kritisk refleksjon. I: *Sucidologi* nr. 2/2010, Oslo: Nasjonalt senter for selvmordsforskning og – forebygging, Universitetet i Oslo, s. 30-36
- Hammerlin, Y. (2012): En fange er en fange – et fengsel er et fengsel. Dikotomien i fangebehandling fra 1950-tallet fram til i dag. I: Olsen, S.: *Virker straff?* Oslo: Scandinavian Academic Press., s. 39-62
- Hammerlin, Y., Leer-Salvesen, P. (2014): *Voldens ansikter – en dialog om ondskap, ansvar og håp*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Hammerlin, Y. (2015): *Hard mot de harde, myk mot de myke*. Oslo: Universitetsforlaget (in press)
- Hammerlin, Y. , Schjelderup, G. (1994): *Når livet blir en byrde*. Oslo: gyldendal Ad Notam
- Hammerlin, Y., Larsen, E. (1997): *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo: Gyldendal Ad Notam
- Hammerlin, Y., Larsen, E. (1999/2002): *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Århus: KLIM forlag
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C. (2006): *Før og nå*. Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler. Oslo: KRUS(Rapport 5/2006)
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C. (2013): Om normalisering – ansatser til videre tenning. I: *Fortsatt i virksomhet/Festsskrift til Regi.Th. Enerstvedts 75-årsdag*. Oslo: Søkelys 9/2013/Skriftserie for kultur og vitenskap, s. 52-63
- Hauge, R. (1996): *Straffens begrunnelse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Honneth, A. (2000): *Kamp for anerkendelse*. København: Hanz Reitzels forlag
- Honneth, A. (2003): *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels forlag
- Honneth, A. (2011): *Das Recht der Freiheit*. Berlin: Suhrkamp
- Jensen, U.J. (1984): *Moralsk ansvar og menneskesyn*. København: Munksgaard, s. 35

- Jensen, U.J. (1984): *Moralsk ansvar og menneskesyn*. København: Munksgaard, s. 35
- Jensen, U.J. (2008): Jensens kommentarer til Hammerlins forelesning Myke institusjoner for lovbrøtere – fengsel i kamuflasje-drakt? Dansk-norsk fagseminar i Den norske ambassaden den 5. November 2008
- Jensen, U.J., Qvesel, J., Faur Andersen, P. (1996): *Forskelle og forandring. Et bidrag til humanistisk sundhedsforskning*. Aarhus: Philosophia
- Johnsen, B. (2006): Forvaring – et barn av sin tid? I: *Materialisten* 4-06, s. 53-89
- Johnsen, B. (2011): Forvaring – fra særreaksjon og 'straff' til lovens strengeste straff: Ett skritt fram og to tilbake? I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap* 2011, s.2-15
- Johnsen, B. (2013): Elleve år med forvaring: Løslatelse-praksis og rettspraksis – og tilbakefall. I: *Lov og rett*, nr. 6, 2013, s.385-486
- Johnsen, Ottesen, V.K., Granheim, P.K., Helgesen, J. (2007): *En klimastudie av fengsler med høyt sikkerhetsnivå – kvaliteten på livet til innsatte og kvaliteten på yrkeslivet til tilsatte*. KRUS (upublisert rapport)
- Leer-Salvesen, P. (1991): *Menneske og straff*. Oslo: Universitetsforlaget
- Karpatschof, B.: email til Y. Hammerlin, den 17.2. 2011
- Lillevolden, S.: Email til Y. Hammerlin den 18.7/2006, kl. 1453
- Mathiassen, C. (2004): *Fanger i tilværelsen? Casestudier i fastlåshed og forsøg på frigørelse*. Ph.d.avhandling. København: (Inst. for psykologi). Københavns universitet
- Mathiesen, T. (1995): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag
- Melding. St.12, 2014-2015
- Nesvik, S., Hammerlin, Y. (2005): *Tiltak overfor gjengangere/TOG. Et sammendrag*. Oslo: KRUS-rapport
- Nissen, M. (2012): *The Subjectivity of Participation*. London: Palgrave/Macmillan
- Nygren, P. (2004): *Handlingskompetanse*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Nygren, P., Fauske, H. (2009): *Handlekompetence og ideologi*. København: Dansk Psykologisk Forlag
- Pedersen, O.K. (2011): *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag
- Pratt J D, Eriksson A, (2009): 'Den skandinaviske exceptionismen i kriminalpolitikken', *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 96, 2, August (2009), pp. 135-151.
- Lov av 18. mai 2001 nr 21: Om straffegjennomføring av straff mv. (Straffegjennomføringsloven)
- Pratt, J. D, (2008): 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part 1: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism'. I: *British Journal of Criminology*, 48, 2, March (2008), pp. 119-137.
- Pratt, J. D. (2008): 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part 2: Does Scandinavian exceptionalism have a future?'. I: *British Journal of Criminology* (2008), pp. 275-292.
- Revsd, M. K. (2015) *Innsattes levekår 2014. Før, under og etter soning*. SSB-rapport 2015/47.
- Sandel, M. (2012): *What Money Can't buy – The Moral Limits of Markets*. Publisher: Farrar, Straus and Giroux. Boka er også kommet på svensk i 2015
- Schaanning, E. (2009): *Den tilsiktede smerten. En blindflekk i norsk kriminalpolitikk*. Oslo: Unipub
- Schanz, H.-J. (1990): *Forandring og balance. Refleksjoner over metafysikk og modernitet*. Århus: Forlaget Modtryk, s. 13
- Slagstad, R. (1998): *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag
- St.meld. nr 37 (2007-2008): *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* (kriminalomsorgsmelding). Justisdep.
- Storvik, B.L. (2011): *Straffegjennomføring etter lov av 18.mai 2001 nr. 21*. Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Storvik, B.L. (2013): *Forvaringsstraff*. Oslo: CappelenDamm Akademisk

- Thorsen, L. (2004). *Straffedes levekår og sosiale bakgrunn*. Oslo: Inst. for kriminologi og rettssosiologi. Universitetet i Oslo.
- Ugelvik, T. (2011): *Fangenes friheter*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ugelvik, T. (2013): Bookreview: John Pratt and Anna Eriksson, *Contrast in Punishment: An Explanation of Anglophone Excess and Nordic Exceptionalism*. In: *Theoretical Criminology* Nov. 2013:12, s. 580-582
- Vetlesen, A.J. (2011): Nyliberalisme – en revolusjon for å konsolidere kapitalismen. I: *Agora* nr. 1, 2011, s. 5–53 og s. 15. En kriminalomsorg. Virksomhetsstrategi 2014-2018/Kriminalomsorgsdirektoratet/Justisdept
- Willig, R. (2012): Dødsstødet til new public management. Kronikk i *Politiken* 22.sept. 2012
- Wilhjelm, P. (2012): *Krisen og den udeblevne systemkrik*. København: Politisk Revy

Hammerlins *Fangenes tapsliste* (revidert utgave 2015; første utgave /1986/1987; tapslista revideres hvert femte år med utgangspunkt i fengselsstudier, samtaler med fanger, betjenter og andre m.v.). En revidert *Fangenes tapsliste* kommer i min nye bok i august/september²²:

- Tap av frihet/avmakt/maktesløshet
- Sosial svekkelse og sosial avsondring. Institusjonalisering/prisonisering; den enkelte får institusjonskompetanse, ikke “livs”kompetanse.
- Marginalisering, isolering/sosial isolasjon, anonymisering
- Inkapasitering, inaktivisering, passivisering, monotoni
- Kompetanseødeleggelse, diskvalifisering, degradering, deklassering eller forverring/stabilisering av en dårlig social posisjon/livssituasjon
- Tap av grunnleggende og normale livsvirksomheter i samfunnet; tap av muligheter til å bruke visse varer og tjenester; tap av kompetansesgivende muligheter; tap av kvalifiserende erfarings- og kunnskapskapital for produktive og sosiale virksomheter i samfunnet tap av kommunikasjon
- Midlertidige, eller varige tap av sosiale forhold, fremmedgjøring, desorientering, perspektivløshet, perspektivinnsvengning og perspektivfortetting svekkelse eller tap av social tilhørighet
- Sosial katastrofe, fortvilelse, angst, sorg, frustrasjoner
- Tap av ting, gjenstander
- Tap av seksualitet, kjærlighet, forhold, omsorg
- Tvang til uønskete sosiale forhold, tap av sikkerhet
- Tap av sjølbestemmelse; (sosial) usikkerhet og utrygghet; tap av frihet; tap av tillit
- Fattigdom, kulturfattigdom; et liv på en for “trang” og kulturfattig arena (fengselsarena). Livsinnskrenkelse
- Fysisk, psykisk og sosial deprivasjon (i form av å stoppe i utviklingen, forsakelse osv.)

22 Hammerlin, Y. (2015): *Hard mot de harde, myk mot de myke*. Oslo: Universitetsforlaget

- Kreativ deprivasjon, etisk deprivasjon – i noen tilfeller deprivasjon
- Mortifikasjonsprosess, personlig integritet og sosial identitet trues eller svekkes – den enkelte gjøres “sosialt død”; ydmykelse og brudd på den enkeltes integritet – krenkelse og objektgjøring.
- Stigmatisering, avvikerkarriere

Referanse: Hammerlin 1986/1987, 1994, 2004, 2009, 2015,

Copyright: Yngve Hammerlin.

Jeg har fra tidlig på 1980-tallet til i dag utarbeidet det som jeg har kalt ‘*Fangenes tapsliste*’²³. Noen av kjennetegnene i lista ble utviklet med inspirasjon fra fag- og litteraturstudier (bl.a. J. Galtung’s bok om *Fengselssamfunnet* fra 1959 og hans fengsling i Oslo fengsel; G.M.Sykes studie *The Society of Captives*/1958), men det var gamle studier, og det var først etter at jeg hadde foretatt egen forskning og konkrete studier av fengselshverdagen, fangebehandling, fangesynet, regelverket, ulike fengselssystem og fengslingsforholdene at lista kunne utformes i lys av norske forhold. Det var disse studiene som ga retning i teoriutviklingen og taksonomien. Lista er systematisert og korrigert på basis av intervjuer og samtaler med svært mange fanger og eks-fanger helt fra 1980-tallet til nå, men også fra betjenter og andre aktører i systemet.

Tilbakemeldingene fra fangene viser at på tross av mange progressive ideer om hva en moderne kriminalomsorg kan og skal være, og på tross av de mange habiliterende og rehabiliterende tiltak som er iverksatt med betydelig innsats fra fanger, tjenestemenn og andre aktører, er ‘*Fangenes tapsliste*’ like aktuell i dag som for tretti år siden da jeg begynte som forsker i etaten – skjønt enkelte tap kan variere individuelt og institusjonelt påvirkes forskjellig²⁴. Tapslista har også vært utprøvd og studert av andre fagpersoner og funnet adekvat²⁵. Den må ikke oppfattes statisk, men som konkret historisk bestemt, og som påvirkes og får sitt innhold av straffegjennomføringens praksis og ideologiske forankring. Visse forskjeller er det mellom lukket og åpen soning, eller mellom fengsler med høy eller lavere sikkerhet. Først og fremst avtegner tapslista hvilke objektive betingelser, eksistensielle problemer og skadelidende konsekvenser et fengslet mennesket sliter med i fengselshverdagen – og da særlig under fengselsopphold med høyt sikkerhetsnivå.

23 Jeg utviklet teorien om *samfunnets og hverdagens lidelsesproduksjon* først i mine arbeider om selvmord på 1980-tallet

24 I Danmark har Torkil Lauesen i kap.7 *Om magttechnikernes konsekvenser* i sin bok *Fra forbedringshus til parkeringshus* (1998) tatt opp flere tapskomponenter i slik han og medfanger opplevde det i Vridsløselille Statsfængsel.

25 Jfr. bl.a. psykologene Brekke og Halvorsen (2004).

Tillegg til tapslista gitt i 2013/2014

Den siste revisjonen av *Fangenes tapsliste* er gjennomført på basis av egne analyser, samtaler og skriftlige innspill i løpet av perioden 2012 – 2014 (men har også forankring i den Mathiassens og min studie av seks fengsler i 2006). Tilbakemeldinger som jeg har fått i perioden fra fanger i maktkompakte høysikkerhetsfengsler bekrefter at *Fangenes tapsliste* er dekkende for deres fengselssituasjon. Men de ville konkretisere ytterligere, og blant annet er følgende blitt tydeliggjort:

Varetekt, isolasjon og den ufrie fengselshverdagen er meget belastende. Enkelte sier at de har motvilje mot å snakke om frihet fordi de som innesperret nesten ikke har frihet. Det er òg vondt å snakke om frihet fordi “*det minner meg så mye om hva jeg ikke har*”, sa én. I voldsstudiene²⁶ fra norske fengslene er det også kommet fram at innlåsing er en stor påkjenning.

Institusjonaliseringen, kontrollsystemet, represjonen, sikkerhetskravene og isolasjonens mange former i hverdagen sliter eksistensielt. Fengselshverdagen isolasjon er tyngende. Enkelte utvider isolasjonsbegrepet blant annet slik:

Fange 1: “Isolasjonen opplever jeg også gjennom betjentenes væremåte”

Fange 2: “Isolasjon er summen av alle konkrete småting som stenger meg i fengselshverdagen”

Særlig understrekes de relasjonelle tapene med utenverden understrekes: Man har kun rett på to døgn og fire timer med besøk *i året*, samt 1040 minutter ringetid hele året, framhever de. “*Det er rammen for alle relasjoner man skal søke å bevare. Man tvinges i praksis til å prioritere kun noen få relasjoner (for eksempel nær familie og lignende), og miste resten*”. Noen av legger til: “*Vi mister også samvær og oppvekst med barn. Dermed påføres barna tap av foreldre*”.

”Psykologiske og kognitive tap” og mangel på trygghet tydeliggjøres: “*Man mister trygghet til å si hva man mener fordi vi lever i skyggen av fengslets makt. Man blir engstelig for å klage fordi man frykter hevn (skjønn som hevn)*”. Dette fører til at man mister tro på egen innflytelse, og det legges til: “*Ny straffelov – mye skjønn, mindre rettigheter. Mer avmakt*”.

Tilbakemeldingene retter seg også mot “*langvarig erfaring av å være undertrykt*” samt “*tap av tilgang på informasjon*”, “*tap av muligheter for kommunikasjon.*” Også “*manglende teknologisk kompetanse*” betones, samt problemene ved at de ikke lenger klarer å henge med i samfunnet. Dette

26 Hammerlin, Y. & Rokkan, T. (2012). Jf. KRUS-forskernes voldsstudier fra 1999-2012.

“tapet” blir større etter hvert som samfunnet utvikler seg (nettsamfunn, teknologisk utvikling osv.)²⁷

”*Tap i forhold til hobbyer og fritidssysler*”; ”*økonomiske tap i form av inntekt, jobb og yrkesmuligheter*” – derav manglende muligheter til oppsparring. De trekker også fram innskrenkende muligheter til utdanning (her tenkes det særlig på mangelfulle muligheter til å følge opp studier på høgskole- og universitetsnivå) og ødelagt karriere. Et ”*helsemessige tap*” eller ”*ned-satt helse*” på grunn av et innestengt liv med lite bevegelse og mye stillesitting/ligging tydeliggjøres.

I tillegg trekkes følgende fram: ”*Tap av sosialt miljø på arbeidsplass*”, ”*tap av sosiale lag innen idrett, hobbyer osv.*”, ”*tap av sosial tilhørighet*” og ”*tap av kjæledyr*”.

Et siste poeng, som også er understreket i flere tidligere studier, står i motsetning til kriminalomsorgens målsettinger om normalisering og tilbakeføring: De sier at de ”*mister, eller møter begrensninger på muligheter til å planlegge egen fremtid (utdanning, fremtidig familieliv)*”.

Særegne problemer er knyttet til situasjonen som langtidsdømt eller korttidsdømt. Problemene slår også forskjellig ut i forhold til kjønn, kulturell bakgrunn, etnisitet, religiøs tilhørighet, alder, hva man er dømt for, kompetanse, den enkeltes måte å forholde seg til problemene og tapslista osv.

27 Dette problemet og denne formen for fremmedgjøring ble også trukket fram av psykologer, leger og helsepersonell i en diskusjon på Gaustad den 8.11. 2013 etter jeg hadde hold en forelesning om selvmord i fengsel.